

Az 1664. évi szentgotthárdi csata nemzetközi vonatkozásai magyar szemmel

Tóth Ferenc: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Charles Lavauzelle, Paris, 2007. 167 oldal

Tóth Ferenc könyve az 1664. évi szentgotthárdi csatáról mindenképpen egyedülállónak számít, mert francia nyelven írta franciáknak. Ebben segítette kiváló francia nyelvtudása, amelyet a szegedi történelem-francia szak elvégzése után a párizsi *Sorbonne* egyetemen eltöltött idő során tökéletesített. Francia doktorátusi értekezését a magyar emigrációnak a 18. századi Franciaországba történő társadalmi beilleszkedéséről írta.

A könyvhöz Jean Bérenger írt előszót, aki hangsúlyozza, hogy a szentgotthárdi csatáról még egyetlen francia nyelvű tanulmány sem született. Ezért javasolta Tóth Ferencnek, hogy írjon egy hiánypótló művet, akit a fentiek felül még kiváló helyismerete is alkalmassá tett a feladatra, ugyanis Szentgotthárdon született. Tóth Ferenc 2004-ben tudományos ülést szervezett a csatáról, ezután biztatta a francia történetészt a szerzőt könyve megírására. A magyar-francia kapcsolatokat jól ismerő Bérenger a szentgotthárdi csatára nemcsak katonai szempontból tekint, hanem megvizsgálja annak hosszú távú politikai kihatásait is. Úgy véli, hogy a szentgotthárdi csata olyan téma, ami a magyaroknak a mai napig lelkiismereti problémákat okoz. Azt nehezményezik, hogy a törökök leverésére siető francia és német szövetségesek gyorsan visszavonultak, miután taktikai és lélektani győzelmet arattak az oszmánok felett. A magyarok meg vannak győződve arról, hogy a visszavonuló török hadsereget üldözni kellett volna és véghez vinni a felszabadító háborút. Éppen ezért neheztelnek a Habsburgokra, mert alig tíz nappal a fényes győzelem után a császári rezidens, Simon Reniger

Vasváron a nagyvezírral elfogadtatta a „szégyenletesnek” nevezett vasvári békét. Bérenger szerint érthető, hogy a magyarok úgy érezték, hogy a vasvári béke megkötésével a bécsi udvar elárulta őket, azonban úgy véli, hogy ennek Bécs részéről megfelelő okai voltak. Jean Bérenger előszavát azzal zárja, hogy Tóth Ferenc új könyve jól mutatja be, mennyire nehéz egy koalíciós hadseregnek hatékonyan betöltenie küldetését, mennyi bátorság és lemondás szükséges a terepen az akadályok leküzdéséhez.

Tóth Ferenc megemlíti, hogy már a csata helyszíne körül is tapasztalható némi bizonytalanság. A csatával kapcsolatban leggyakrabban Szentgotthárdra asszociálnak, de az valójában egy Nagyfalva nevű helység mellett zajlott le, amelyet ma Mogersdorfnak hívnak, és Ausztriában található. A szerző hangsúlyozza, hogy könyvének fő célja az, hogy bemutassa azokat az eseményeket, amelyek elvezettek a szentgotthárdi csatához, valamint európai viszonylatban meghatározza a csata jelentőségét.

A mű hat fő fejezetre tagolódik. A szerző az első fejezetben a szentgotthárdi csata előtti nemzetközi kapcsolatokat elemzi. Külön alfejezet mutatja be Magyarországra török elleni harcait egészen a 15. századig visszanyúlóan, röviden ismerteti az Oszmán Birodalom helyzetét a Köprülük korában, bemutatja a francia külpolitika folyamatosságát és változásait, és elemzi az ifjú Lipót császár uralkodásának kezdeti nehézségeit. Tóth Ferenc figyelemreméltó módon külön rész szentel a kora újkori sokat vitatott francia-oszmán kapcsolatoknak. Megállapítja, hogy ekkor a két nagyhatalom kapcsolatát változékonyság és fordulatok jellemezték. Az I. Ferenc francia király alatt megkezdődött aktív katonai együttműködés periódusa után a 17. század első felétől agresszívabb francia külpolitikai időszak kezdődött az oszmán-

nokkal szemben. A francia–oszmán kapcsolatok igazi romlása azonban a candiai háborúhoz köthető. A konfliktus kirobbanása után Franciaországot arra kérték, nyújtson segítséget a Velencei Köztársaságnak, azonban a franciák csupán néhány hadihajót küldtek Krétára. Mazarin bíboros sok pénzt fordított a törökök elleni háború előkészületeire, 1661-ben bekövetkezett halálakor kétszázezer frankot (*livres*) hagyott egy jövedő keresztes hadjárat céljaira. 1660-ban egy hatezer fős önkéntes francia hadtest indult Krétára, hogy felszabadítsa az oszmánok által elfoglalt erődöt, de ez kudarcra végződött. Mivel Köprülü tudomást szerzett az ottani francia nagykövet, Jean de La Haye-Vantelet és a velenceiek közti titkos levelezésről, majd pedig Franciaország segítséget nyújtott Candiának, egy évre a Hét Toronyba záratta a francia nagykövetet, aki 1661-ben tért vissza Franciaországba. Egészen 1665-ig Isztambulban nem volt betöltve a nagyköveti állás.

A következő alfejezetben Tóth Ferenc a francia külpolitika folyamatosságára és változásaira hívja fel a figyelmet. Megemlíti, hogy Mazarin bíboros európai politikájával a béke helyreállítására törekedett, amit a vesztfáliai (1648) és pireneusi (1659) békekötés is tanúsít. A két béke után kialakult helyzetben csupán Franciaország képes új háborúkat indítani, neki van lehetősége a kezdeményezést magához ragadni és Európa döntőbírájaként fellépni. Franciaország hatalmas hadsereggel rendelkezett, amelyet Le Tellier szervezett újjá, és olyan kiváló tábornokok vezettek, mint Condé és Turenne. A Colbert révén megteremtett stabil gazdaság pedig lehetőséget teremtett az ifjú XIV. Lajosnak a nagyszabású katonai tervek előkészítésére és végrehajtására. Valójában Mazarin „békepolitikája” a háború előkészítését szolgálta. A francia külpolitika egyik fő törekvése a királyné, Mária Terézia örökösödési jogának biztosítása volt a IV. Fülöp halálát követő spanyol örökösödési kérdésben. Költséges háborúk helyett Franciaország a nagyság (*grandeur*) és a megfélemlí-

tés politikáját követte a diplomáciai incidenseket követő fontos akcióik révén, vagy pedig azért, hogy csapatokat küldtek a francia király katonai hatalmának érzékeltetéséért.

Az első fejezetet az I. Lipótról szóló alfejezet zárja. Tóth Ferenc kiemeli, hogy Lipót eredetileg mély vallásossága miatt egyházi pályára szánták. Lipótnak uralkodása kezdetén több problémával kellett szembenéznie: nem volt nagykorú, és a Habsburg-ház gazdaságilag nagyon nehéz helyzetben volt. Külön problémát jelentett a keleti határok védelme a Köprülü hatalomra jutása után megújult Oszmán Birodalom ellenében.

A könyv első része széleskörű áttekintést ad a szentgotthárdi csatában érdekelt felek csata előtti állapotáról, a hadjárat előtti külpolitikai helyzetről. Az első fejezet ismeretében sokkal könnyebben megérthetjük a résztvevő felek motivációit, céljait. A szerző nagyfokú jártasságáról is tanúbizonyságot tett az egyetemes történelem körében. Nemhiába írta Jean Bérenger bevezetőjében, hogy Tóth Ferenc elsősorban egyetemes történész, akit ezen belül különösen a hadtörténet érdekel.

A szerző könyve második fejezetét teljes egészében Raimondo Montecuccolinak szenteli, akit érezhetően nagyra tart, a francia csapatok főparancsnokával, Coligny-val szemben általában Montecuccoli döntéseit helyesli. Ugyanakkor mindez a szerző erényeként is felfogható, mert bár könyvét franciáknak szánja, mégsem elfogult velük szemben. Úgy vélem azonban, hogy az egyébként jól felépített szerkezetű könyvben Montecuccoli katonai és politikai jelentőségének megvonását módszertanilag helyesebb lett volna a könyv végére, a csata eseményeinek ismertetése utánra hagyni. Ugyanez vonatkozik arra az alfejezetre is, amely Montecuccoli katonai koncepcióját ismerteti, amely a szerző szerint három forrásból táplálkozik: katonai tapasztalatából, kora nagy hadvezéreinek szellemi örökségéből és a reneszánsz Itália humanista gondolkodásából.

A könyv harmadik fő része az 1663–1664. évi magyarországi hadjáratokkal foglalkozik. A bevezetőben a szerző leszögezi, hogy 1661–1662 után megromlott a viszony a magyar rendek és a bécsi udvar között. A császári csapatok eredménytelensége Erdélyben, a katonáknak a civil lakossággal szembeni kegyetlenkedései, valamint az ellenreformáció túlkapasai nagyban hozzájárultak I. Lipót és kormánya népszerűtlenségéhez. 1662-ben Pozsonyban új országgyűlés kezdődött, és kívánatos lett volna a császár, valamint a magyar rendek közötti megegyezés. Montecuccoli 1662-es hadjáratának kudarca és anyagi nehézségek miatt a bécsi udvar béketárgyalásokat kezdett a törökökkel, azonban meglepő módon hónapokig haboztak, és olyan lassan reagáltak a Porta követeléseivel, illetve békefeltételeivel kapcsolatban, hogy a Porta 1663. április 12-én támadást indított. Az új török nagyvezír, Fázil Ahmed pasa 1663. évi magyarországi hadjárata egy új esetleges törökelleni európai koalíció létrejöttét igyekezett megakadályozni. Másik célja stratégiaileg fontos erődök megszerzése volt a Bécs elleni döntő hadjárat előkészületeihez.

A harmadik fejezeten belüli harmadik alfejezet Érsekújvár török bevételét mutatja be. A csapatok magyarországi élelmiszerellátása és az anyagi nehézségek miatt a bécsi udvar Montecuccoli javaslatára védekező stratégiát folytatott. Az oszmán hadsereg 1663. június végén érkezett Budára, és ahelyett, hogy egyenesen Bécs ellen vonult volna, a nagyvezír úgy döntött, hogy megrohmozza Érsekújvár, amely negyven napi ostrom után szeptember 25-én elesett.

A harmadik fejezeten belüli ötödik alfejezet a szerző Zrínyi téli hadjáratát ismerteti. A terve az volt, hogy megtámadja a Dráva mentén elhelyezkedő török várakat, s lerombolja a stratégiaileg rendkívül nagy jelentőségű eszéki hidat. A hadjárat fő célja a kanizsai vár ostromának előkészítése volt. 25 000 főnyi serege magyar, horvát, császári és a Rajnai Szövetség csapataiból állt,

nagy részét gyalogság tette ki. A csapatok 1664. január 21-én egyesültek – létszámát tekintve közepes nagyságú nemzetközi hadsereg jött létre. Zrínyi és csapatai rendkívüli katonai sikereket értek el a téli hadjárat során. Eredeti módon lerombolták a hat kilométer hosszú eszéki hidat – a jeges folyón a híd alá égő rőzsét raktak a katonák, a híd két nap és két éjjel égett.

A harmadik fejezetben a szerző szintén alaposan áttekinti a csatát közvetlenül megelőző eseményeket, most már a magyarországi hadszíntér fejleményeire koncentrálva, de ugyancsak széleskörű nemzetközi tekintettel. Talán ott marad némi hiányérzete az olvasónak, hogy Tóth Ferenc nem aknázza ki kellően azt a lehetőséget, amelyet az utóbbi időben felgyorsult sajtókutatás eredményei kínálnak. A 17. század volt az újságok létrejöttének forradalmi évszázada, valóságos információrobbanás zajlott le ezen a területen. Bőséges magyar és nemzetközi szakirodalom foglalkozik a témával, talán érdemes lett volna alaposabban elemezni a csata előtti sajtóvisszhangot a török háború kapcsán.

A negyedik fejezet a Magyarországra vonult nemzetközi hadsereget analizálja, annak belső összetételét, hadvezetési problémáit és immár a fő ütközet előtti első összecsapásokat. A keresztény hadsereg összesen 90 000 főből állt, ami hatalmasnak tekinthető a korabeli, általában 20 000 főt meg nem haladó hadseregekhez képest. Ebből 51 000 volt császári katona (36 000 gyalogos és 1500 lovas), 15 000 katona a birodalmi hercegektől, 4000 a brandenburgi, bajor és szász választófejedelemtől, 7000 katona Hohenlohe gróf parancsnoksága alatt a Rajnai Szövetségtől érkezett, és 6000 főt tett ki XIV. Lajos expedíciós hadteste.

A keresztény csapatok elrendezését Montecuccoli irányította, az egyes hadtestek vezetői azonban nem mindig értettek vele egyet. Különösen Coligny-Saligny gróf, aki azzal vádolta memoárjaiban az itáliai hadvezért, hogy saját hadseregét igyekezett más

csapatok kárára megvédeni, és hogy feláldozta szövetségeseit. Montecuccoli azonban az egyes csapatok valóságos értékéből kiindulva úgynevezett vegyes csatarendet alkalmazott, aminek hatékonyságát már a harmincéves háború során is megtapasztalta. Ez a taktika keveri a gyalogságot és a lovasságot úgy, hogy a csata legnehezebb pillanataiban ebből előnyt szerezhessenek. Montecuccoli az oldalszárnyon helyezte el a tapasztalt katonákat, mivel szerinte itt dől el a csata sikere vagy kudarca. Ezért a császár csapatait és a franciákat az oldalszárnyon helyezte el, míg a birodalmi csapatokat középen, ahol kevesebb a félnivaló. Tóth Ferenc ezt ésszerű elrendezésnek tartja, amit az események igazoltak is. Szerinte Coligny-Saligny gróf kettős nyelvezetet használ: amikor a veszteségeket írja le, a keresztény hadsereg veszteségeiről beszél, amikor viszont a győzelemről, akkor mindig a francia hadsereg győzelmét emeli ki.

Az ötödik fejezet szól magáról az 1664. augusztus 1-jén vívott szentgotthárdi csatáról. A csata reggel kilenctől délután négyig tartott. A támadás első fővonala 10 gyalogsági zászlóaljából (lándzsások és muskétások) és 13 lovasszázadból állt négyszögletes, vegyes alakzatban, ahol a gyalogságot védte a lovasság. A császári tüzérség pedig követte a csapatokat, de csak akkor kezdett tüzelni, amikor azok elérték a folyót. A török védelem központja a 8–10 köralakú árokkal védett hídfőállásnál volt. A francia roham hatására a török védelem összeomlott, a sebtében összetakolt híd összedőlt, a menekülő társaikat a megáradt folyóba taszították, egymás hegyén-hátán, egymást letaposva menekültek, belefulladtak a folyóba. Coligny leírása szerint már nem lehetett látni a vizet, csupán egy úszó tetet: egy emberi testekből, lovakból, fegyverekből álló összekeveredett tömeget. A győztes keresztény támadás akkor érte el a csúcspontját, amikor elérték a folyópartot: ekkor a muskétások elkezdtek löni a folyóba menekülőket,

rövidesen a tüzérség is megérkezett, és löni kezdett, az egész folyó vérfolyammá vált.

Az ötödik fejezet utolsó alfejezetének Tóth Ferenc a szemléletes „pürroszi győzelem” címet adta. Ebben különböző forrásokra hivatkozva megvonja a résztvevő felek veszteségeinek a mérlegét. Montecuccoli a szentgotthárdi csatában megölt törökök számát 15–16 000-re teszi, míg a keresztény hadseregét 1500–2000-re. Újabb tudományos becslések alapján a szövetségesek vesztesége körülbelül 5–6000 fő, míg a törököké 7–8000 fő. A török veszteség azonban az elit, azaz a legjobb janicsár és szpáhi csapatokat érintette, amivel gyakorlatilag lefejezték ezt a katonai óriást. Tóth Ferenc elemzése szerint a logisztikai nehézségek és a csata befejezetlen jellege ellenére 1664. augusztus 1-je igazi stratégiai győzelem a török hadsereg felett, amelynek három oka volt: a természetes védelmi vonal (Rába) jó kiválasztása, a nemzetközi csapatok közötti jó együttműködés és a nyugati haditechnika, illetve taktika fölénye. Montecuccoli elrendezése helyesnek bizonyult: az erős oldalszárnyak védtek a gyenge centrumot. A keresztény hadsereg katonai fölénye az oszmánnal szemben azon alapult, hogy a hadviselés forradalma átalakította a nagy európai hadseregeket, különösen a 17. század folyamán. Komoly szerepet játszott a francia és császári csapatok jó szervezettsége és fegyelmezettsége, a gyalogság és a lovasság együttműködése, a roham és a tűz alternatív alkalmazása, amely megduplázta a hatékonyságot a csata legdöntőbb pillanataiban.

Az ötödik fejezetben Tóth Ferenc kiváló hadtörténeti érzékkel írja le a csata különböző eseményeit, elemzi a hadmozdulatok hatásait a csata végkimenetele szempontjából, feltárja a két fél elkövetett hibáit, majd következtetéseit beilleszti a 17. században végbement „hadügyi forradalom” rendszerébe. A szerző egész műve során érezhető elfogultság vonul végig Montecuccolival szemben, nem hívja fel az olvasó figyelmét,

hogy a generális több hibát is elkövetett a csata során: A főhadiszállásáról nem látta be az egész terepet (a folyókanyart), ezért oldalról várta a támadást, és oda helyezte a legtapasztaltabb csapatokat, míg a gyengén felszerelt, tapasztalatlan újoncokat – a birodalmiakat – középre, ahonnan nem várta a támadást.

Az utolsó, hatodik fejezetben Tóth Ferenc a szentgotthárdi csata európai kihatásait vizsgálja meg, jelentős részt szentelve benne a vasvári békének és az ennek következtében kirobbant magyar felkelésnek. A magyar történetírásban a vasvári békét a „szégyenletes” jelzővel illetik, hiszen a bécsi kormány a lehető leggyorsabban békét akart kötni a törökökkel. Ennek okai Tóth Ferenc elemzése szerint a következők: az élelmiszerellátási problémák éhezéssel fenyegették a legyengült császári sereget, a német hercegek és a francia király átmeneti katonai segítsége azzal a veszéllyel fenyegett, hogy Montecuccoli hadserege magára marad a nagy létszámú török sereggel szemben. Külpolitikailag a spanyol örökség kérdése újabb európai válság lehetőségét vetette fel, amelynek során a Habsburg-ház és Franciaország ellentétes oldalra kerül.

A hatodik fejezeten belüli harmadik alfejezetben a szerző a csata európai visszhangját tekinti át, országokra lebontva, ami könnyen áttekinthetővé teszi ezt az alfejezetet. A magyarországi török háború eseményei a korszak újságjainak címlapján jelentek meg, ezenkívül számos röpirat, nyomtatvány stb. is terjesztette a jó hírt Németországban, Hollandiában, Itáliában és Franciaországban. Amíg a csata híre általában elterjedt, addig a vasvári béke megkötése csak szeptember vége felé vált ismertté, és általános felháborodást keltett. Európával ellentétben a Fényes Portánál hiányzott a szentgotthárdi csata visszhangja. Például Abdi pasa krónikás, aki megírta az Oszmán Birodalom történetét 1648 és 1682 között, egyáltalán nem említi a csatát! A szerző ebben a fejezetben is részletesebben elemez-

hette volna a korabeli híralapú sajtóorgánumokat, több konkrét példát említhetett volna az újságok, röpiratok, rölapok, periodikák, vásári kiadványok hatalmas tömegéből. Ezt a hiányt viszont ellensúlyozzák a jól kiválasztott irodalmi, költészeti példák.

A könyv utolsó alfejezetében Tóth Ferenc azt vizsgálja, hogy milyen nyomot hagyott a szentgotthárdi csata Európa kulturális örökségében. Nagyfaluban (Mogersdorf) keresztény szimbólumok idézik a csata emlékét. Szentgotthárdon a templom belsejét díszítő 18. századi freskók teszik halhatatlanná a csatát, a városi színház kapuját díszítő dombormű szintén az ütközetet ábrázolja.

A könyvben függelék is található a csatáról szóló beszámolókkal, az elesett és megsebesült francia önkéntesek névsorával vagy éppen francia jegyzék a vasvári békeszerződésről. A kötetet gazdag, változatos képanyag is kiegészíti (térképek, csataábrázolások, hadrendek, táborok, fegyverek ábrázolásai, illetve a szentgotthárdi csata mai emlékhelyeiről szóló felvételek). A metszetek azonban szinte kivétel nélkül a budapesti Hadtörténeli Múzeum anyagából valók, talán érdemes lett volna egyéb helyeken is felkutatni az ütközetről szóló metszeteket. (A 4-es számú, később készült, erősen idealizált festmény nem egészen illik az egyébként változatos ábraanyagba.)

A kötetet forrásjegyzék és bibliográfia zárja. A szerző párizsi és bécsi levéltárak anyagát használta, s nagyon gazdag szakirodalmat dolgozott fel.

Tóth Ferenc könyve kiváló és hiánypótló alkotás. A könyv szerkezeti felépítése nagyon világos, érthető. Az egész könyv stílusa olvasmányos, ami a témában nem különösebben járatos olvasók számára is könnyen érthetővé teszi. Nagyon gyakoriak a korabeli forrásokból, szemtanúktól származó idézetek, amelyek megvilágítják a csata különböző szereplőinek szempontjait, élményeit. Mindenképpen nagy pozitívuma a műnek, hogy az eseményeket mindvégig európai

összefüggésrendszerbe helyezi, nem abból kiragadva világítja meg. Bemutatja az előzményeket a résztvevő felekre lebontva, a nemzetközi politikai helyzetet, a korabeli hadvezetést, részletesen ismerteti a csatát, majd elemzi a békekötést, a csata európai kihatásait. A könyv feldolgozása a róla szóló ismertetést íróknak sok örömet szerzett, az

esetenkénti kritikai észrevételek csupán a jobbítás szándékával és a recenzens feladatköréből adódóan íródtak. Mindenképpen érdemes lenne a könyvet magyarul is megjelentetni.

KOVÁCS ZSOLT